

SIMON RÓBERT

Megjegyzések Goldziher Ignác: Az iszlám kiadásához, avagy quis custodiet custodes?

E sorok szerzője nem minden meghatottság nélkül vette kezébe e felettébb tetszetős külsővel megjelent könyvét. (Goldziher Ignác *Az iszlám*. A kötetet válogatta, szerkesztette, a bibliográfiát és a jegyzeteket készítette Dr. Vass Előd. Magvető Kiadó, Magyar Hírmondó, 1980), amely már sorozatcímével is nyomatékosan utal egyrészt a szerző magyar voltára, másrészt a kiadott kötet újdonságára, vagy a sorozatcím játékos továbbgondolásával: valami jelentős magyar mondandó máig érvényes hírmondására. Meghatottságom oka az, hogy e könyv újrakiadása messze túlnő azon a tényen, hogy úgyszólván centenáriumi tisztelgésnek is tekinthető egy korszakalkotó munkásság vezérgondolatait magyarul első ízben körvonalazó jelentős mű előtt. A most megjelent kötet igazi jelentőségét az adja, hogy – a „Goldziher-jelenség” már-már imponálóan nagyvonalú nem-ismerete, s a kiadás színvonalának már-már értékelhetetlen színvonalatlansága ellenére – egy sajátos – bűn, vádlott és ügyész nélküli – rehabilitációs per első, kézzel fogható eredménye. Végre ismét hozzáférhető a szélesebb olvasóközönség számára egy Goldziher-kötet, s ezért akkor is hála illeti a kiadót, ha ezt a horatiusi megszorítással tesszük is: „ut desint vires, tamen est laudanda voluntas.” E – biztosítom az olvasót – nagyon is visszafogott hangú „captatio malevolentiae” két problémára utal. Az egyik: az ún. „Goldziher-jelenség”; a másik: e kiadottságánál fogva hallatlanul pozitív könyvnek a fölöttébb problematikus kiadása. Miről van szó?

Néhány szó a „Goldziher-jelenségről”

Goldziher Ignácot (1850. jún. 22–1921. nov. 13) valószínűleg nem szakmai elfogultságom mondatja a föltehetően legjelentősebb magyar orientalistának. Magyarországon kívüli ismertsége és elismerése alapján – műveinek újrakiadásai, fordításai, továbbá tudományágaiban való nagyon is élő és meghatározó jelenléte miatt – mindenképpen a legnagyobb formátumú magyar keletkutatónak tekinthetjük. Hangsúlyozom, hogy Magyarországon kívül (csak jelzem, hogy még az összkiadása is legutóbb külföldön jelent meg!), mert még a magyar tudósok között is valószínűleg utcahosszal nyerné azt a nem túl dicsteljes versenyt, hogy ki a legkevésbé próféta a saját hazájában életében is, halála után is. Nagyságát, tartósnak bizonyuló utóéletét, sőt az utóbbi évtizedek valóságos Goldziher-kultuszát nyilvánvalóan nem „egy tudományág (az adott esetben: az iszlámtudomány) tisztos megalapozása”, nem a sacra philologia szolgálatában eltöltött hangyaszorgalmú élet, s nem is „a maga korában figyelemre méltó kérdésvetetések” (eme önmagukban nem jelentéktelen teljesítmények!) biztosították, hanem ezeknél valamivel több. Ez a többlet – kiélezetten megfogalmazva – egy, 19. század második felében (Németh G. Béla találó kifejezésével: e „türelmetlen és késlekedő félszázadban”) formálódó és alkotó magyar polgár világlátása, mégpedig egy olyan „would be” magyar polgáré, aki a legabszurdabb „nemzetiséghez”, vagyis a zsidósághoz tartozott. Goldziher világlátását, tárgyválasztását, s az eötvösi reformeszmékért lelkesedő fiatal tudós nagyszabású „Kulturgeschichte” koncepcióját a nemzeti és a polgári mozzanatok olyan felfogása jellemezte, amely szerint a nemzetté válás a polgári átalakulás túlsúlyos mozzanata jegyében menne végbe, s ennek során magát ólértetődőnek tetszett az, hogy a judaizmus, *mint* az életforma egészét meghatározó etnikai-foglalkozási-vallási gettó megszűnik, s *legfeljebb* a magánszféra etikai mozzanata marad meg. Ismeretes, hogy 26 éves korában megjelent zseniális művét, a *Der Mythos bei den Hebräern und seine geschichtliche Entwicklung*-ot (Leipzig,

1876, a következő évben angolul is; az utóbbi újranyomása: 1967) tk. a hírhedt renani rasszista teória ellen írta, amely faji alapon különböztette meg a sémi népek és az árjak vallásait (az előbbiektől elvitatva a mítoszteremtést), s nyelv- és gondolkodásmódját (ismét csak elvitatva a semitáktól a fogalmi gondolkodás képességét). Az egységes emberi fejlődés mellett síkraszálló Mythos-könyvhöz tartozó adalék, hogy azt eredetileg magyarul írta, magyar közönség számára, s a teljes éreklenséggel, sőt kétoldalú (zsidó részről is, magyar részről is) ellenséges fogadtatás miatt kényszerült németül megjeleníteni. *A polgári és az attól meghatározott nemzeti fejlődés, s az annak középpontjában álló szervesülő, homogenizálódó közösség* – íme, lényegében ez Goldziher világlátásának vezérgondolata, amelynek illuzórikusnak tűnő történelmi alapját az 1860-as évek még nyitottnak látszó történelmi perspektívája adta. Ekkor (és a hetvenes évek elején) tűnik úgy, nem is keveseknek, hogy megvalósulhatnak a centralistáknak, s személy szerint Eötvös Józsefnek a reformeszméi, azé az Eötvöse, aki a rendkívüli tehetségét korán eláruló Goldziher már 1868-ban – a jövődöbéli professzurára való megfelelő felkészülés végett – külföldi tanulmányútra küldte. A hosszú és hallatlan eredményes külföldi tanulmány- és vándorévek során Goldziher Berlinben, Lipszében, Leidenben a kor legjobb tudósaival érintkezett, szíriai és egyiptomi tanulmányútja során belülről (ő volt az első nem-muszlim diák az al-Azhar teológiai főiskolán!) és mélyen megismerte, s ami nagyon fontos, még jobban megszerette tárgyát. Mindezt a hatalmas felkészültséget (*Tagebuch*-jából pontosan tudjuk) az előbb körvonalazott polgári-tól meghatározott nemzeti fejlődés érdekében szerette volna kamatoztatni. Goldziher sajátos „nemzetiségi” adottságából következett – s valószínűleg ez adja világlátásának jelenlegi nagy hatását, s érthető aktualitását –, hogy a polgári égisze alatt történő nemzettéválás posztulálása során a hangsúlyt a közösségre, a „társadalomra”, nem pedig az „álladalomra” vetette. A sokféle elemből összetevődő még-nem-közösség szervesülése, valóságos *közösséggé válása* – ez a vezérgondolat vonul végig korszakalkotó iszlám-tanulmányaiban vörös fonalként. Mit jelent ez az iszlám esetében? Szinte minden tanulmányában figyelmet szentel az iszlámot ért külső hatásoknak, amelyek – mondja az *Előadások az iszlámról* c. munkájában – „az eredeti genuin gondolkodást megtermékenyítik, gyarapítják, s történelmi kifejlődését előidézik.” (p. 3) Első nekifutásra lenyűgöző a külső befolyások mennyisége és sokfélesége: „Dogmatikája a hellénisztikus gondolkodás jegyében fejlődik, törvényeinek rendszerében félreismerhetetlen a római jog befolyása; állami szervezete, amint az ‘abbászida kalifátusban kifejeződött, perzsa állameszmék feldolgozását tünteti fel; miszticizmusa újplatonikus és ind eszmék útjait követi.” (uo.) A lényeg azonban nem az átvételen, hanem az asszimiláló felhasználáson, a szervessé alakító történelmi változáson van, amelynek alakító-alakuló szubsztrátuma maga az átvető-átalakító muszlim közösség, annak kialakulása, formálódása, aminek „titkát” az adja, hogy nem természetből adott, hanem másodlagos, teokratikus közösség lévén: miképpen változhat a régi lepleben, miképpen alakíthatja ki a maga folyton változó normáit a repressinatio elve alapján. Goldziher tulajdonképpen tárgya tehát nem annyira a létrehozott objektivációk, intézmények, jogi és dogmatikai rendszerek, hanem az azokat létrehozó közösség, amely a konszenzus (*idzsmá*^c) alapvető fontosságú gyakorlata révén fogad el, vagy utasít el minden vele kapcsolatba kerülő jelenséget. E közösség tehát minél előbb kapcsolatban van a „mással”, a rajta kívülvel, s tudja azt a maga képére formálni, annál autentikusabb közösség. A változásra és megújulásra való képesség tehát éppen úgy kizárja – Goldziher véleménye szerint – a tradíciókhöz való merev ragaszkodást, mint a „kint”, tehát – korabeli problémaként – az európai fejlődés önfeladó átvételét.

A tudomány, világlátás és az életút közötti nagyon is bonyolult közvetítések elemzéséről – helyhiány miatt – kényszerűen lemondva, a goldziheri magatartást és világlátást olyan kelet-európai történelmi jelentéssel bíró *átmeneti*, ám paradigmaticus jelenségnek tartom, amely korábban (pontosabban: 1848 előtt) *még nem*, a századforduló, s főleg az első világháború (pontosan: az októberi forradalom és a Tanácsköztársaság után) *már nem* lehetett társadalmilag tipikus és érvényes. *Előtte* a valóságos nemzeti egység kialakulatlansága s a polgári fejlődés hiánya nem tette lehetővé a judaizmus mint a polgári magánszféra egy lehetséges mozzanatának (a nyugat-európai fejlődéshez hasonló) elválását a közösségtől (etnikailag, életmóddal, a lét minden szféráját átszövő világlátással) gettószerűen elkülönülő zsidóságtól, *utána* pedig a nemzetközivé vált osztályharc s ennek kelet-európai korrelatívuma, „a Tőke és a Fasizmus jegyessége” kiméretlen vagy-vagyra készítettek, s a goldziheri kísérlet ezek után *legfeljebb* egy Ernst Bloch messianisztikus reményfilozófiájának történelmi elemeként élhetett tovább. A múlt század második felében azonban a kísérlet a zsidóság nemzeti-polgári asszimilációjának (emancipációjának) egyedülálló átmeneti fázisaként értékelendő, s a nem-egészséges

magyar fejlődés „nemzeti” vonulatának győzelme hiúsította meg a kísérlet kifizását, s a történelem szokásos ironiájaképpen az eredeti összefüggésekre ritkán kíváncsi utókor – a zsidókérdés későbbi alakulásának megfelelően – nem arra figyelte, hogy Goldziher kísérletében a túlsúlyos mozzanat a nemzeti és a polgári törekvés egysége volt, hanem arra, hogy a judaizmushoz is ragaszkodott – mégpedig a porosz utas torz nemzeti és polgári fejlődésben hiába keresett *etikai mozzanatként* (ez utóbbit húzza alá az a tény, hogy – óriási felkészültsége ellenére – tudatosan nem foglalkozott „a zsidóság-tudománnyal”, s választotta először az összehasonlító kultúr- és vallástörténetet, majd már rezignációképpen az iszlámtudományt, hogy a századforduló után – az ifjúkori remények eltemetése után – az iszlámot is mindinkább a vallási jelenségre szűkítse. Példaképpen említsük csak meg az 1881-ben megjelent *Az iszlám komplex* „Kulturgeschichte” koncepció jegyében fogant iszlám-felfogását, majd az 1910-ben megjelent *Vorlesungen über den Islam* – magyarul: *Előadások az iszlámról*, 1912 – már csak a vallásra redukált iszlám-értelmezését!)

A „Goldziher-jelenséget” életútja megdöbbentően mostoha volta is példázta. Tudjuk, hogy Eötvös tervei Goldziherrel kapcsolatban nem valósultak meg, s az ígért professzura helyett 1876–1905 között a pesti izraelita hitközség titkári robotját kellett végeznie napi nyolc órában. A gazdag levelezésből és a kortársak visszaemlékezéseiből eddig is tudtuk, hogy mit jelentett Goldziher munkája és életvitele számára, enyhén szólva, „hátrányos helyzete”. Legutóbb megjelent Tagebuch-ja (1977) megdöbbentő önvallomás a „Goldziher-jelenségről”. Korunk egyik legjelentősebb iszlámkutatója, W. Montgomery Watt a Naplóról írt recenziójában – találó címe: „Budapest foglya” – így jellemzi a mű és az életút összeférhetetlenségét: „Tárgyának látszólag minden erőfeszítés nélküli mesteri tudása és tudományos fejtegetéseinek még a hangvétele is azt sugallja, hogy nyugodt körülmények között élhetett a tudományos élet berkeiben. *Tagebuch*-jának megjelenése bizonyítja, hogy az efféle feltételezés teljesen téves. Mindezeket a higgadt és mély tudományosságról tanúszkodó műveket olyasvalaki alkotta, aki több mint harminc éven keresztül megfeszített harcban állott olyan erővel szemben, amelyek mindennapi életét csaknem elviselhetetlenné tették, és már-már önbecsülését is fölmorzsolták.” (*Times Literary Supplement* 1978. szept. 8:998). Az életében ért mellőzéseket valószínűleg felülmúlja a halála utáni hallgatás, ill. mellébeszélés. A két világháború között viszonylag „egyszerűbb” oka volt agyonhallgatásának. A Tanácsköztársaság után kirobbant nyílt antiszemitizmus tette látványosan őt indexre (így pl. egy akadémiai osztályülésen történt nyílt zsidózás után mondott le 1919-ben osztályelnöki tisztéről). E korszakban a „Goldziher-jelenségből” a baloldali zsidó meghatározottság dominált, s tette őt kényelmetlenné-fölöslegessé. A felszabadulás után (a megoldatlan történelmi örökségek módosult továbbcipelésének példajaképpen) a mellőzésnek, pontosabban a nem-vállalásnak más oka volt. Ekkor ugyanis a magyar orientalisztika, igyekezően megőrizni a „tisza filológiai kutatás” függetlenségét, hangsúlyozottan depolitizálódott, s minden politikailag értékelhető problémát elhárított magától. Goldziher munkáinak kiadása, vagy a munkásságával való érdemi szembenézés helyett – bevált szokás szerint – néhány „megemlékezés” látott csak napvilágot születésének 100., ill. halálának 50. évfordulója alkalmából. E minden lényeges problémát megkerülő megemlékezések legfeljebb csak azt a hiányérzetet hagyhatták az olvasóban, hogyha egyszer egy ilyen nagy tudosunk van, miért nem adjuk ki, ha viszont nem adjuk ki, akkor nyilván mégsem olyan nagy tudós. Mikor tehát a bevezetésben első hallásra túlzottnak tetsző örömmel adtam kifejezést, akkor azt próbáltam érzékeltetni, hogy a Magvető Kiadó Magyar Hírmondó sorozatában megjelent *Az iszlám* kötet naiv biztonsággal áttörte a „Goldziher-jelenség” circulus vitiosus-át. Am ezúttal is rezignáltan állapíthatjuk meg, hogy nincsen öröm öröm nélkül, mert a kiadás csapnivaló.

Néhány higgadt szó a kiadásról

A jóindulatú és mit sem sejtő olvasó kezébe veszi a tetszetős könyvet, és kedvtelve lapozgatni kezd benne. Véletlenül ráesik a tekintete pl. az 570. o. 3. jegyzetére. Azt olvassa: Rasch, Gustav: *Die Türken in Europa*. Megnézi az eredetét. Ott, s ez helyreállítja megrendült világképét: *Die Türken in Europa* áll. Itt még nem dönti el, hogy a kötet szerkesztője (Dr. Vass Előd) bizonyos szakmai elfogultságból (mint a jegyzetekből és az utószóból bárki megállapíthatja, bizonyos turkológiai képzettséggel bíró szakemberről van szó) csalafinta módon Törökországot Európába akarja átcsépszni, vagy pusztán próbára teszi-e az olvasót, s „rejtett hibáimat javítsd ki” játékra invitálja-e őt?

Ám ahogy belemélyed a könyvbe, s kezdi összevetni azt az eredetivel, és ráadásul még arabista képzettsége is van, elkezdi számolni és lajstromozni a hibákat, először bosszankodva, majd fölháborodva, aztán a sokszázadik egetverő melléfogás, vagy csak szánalmas tudatlanság „felfedezése” után végül is tanácstalan lesz. Azt eddig is tudta, hogy a nyomdafesték sok mindent elbír, ám, gondolta eddig naivan, a tudományon belül más az arány, mint azon kívül. Igen jóindulatúan megfogalmazva ugyanis azt lehet mondani, hogy a kötet szerkesztőjétől származó adatok, információk között csupán kivételesen találhatók olyan, ami megfelel a valóságnak. Mivel a baklövéses, durva félreértések s egyéb jellegű melléfogások fölsorolása és kommentálása, érthető módon hosszabb lenne, mint az ominózus szöveg, inkább megpróbálom osztályozni ezeket, s néhány szemléltető példát hozok föl.

a) *Az utószó.* Ennek abszurditása először fölháborított, aztán valamelyest mulattatott. A szerző ugyanis „Goldziher Ignác és az iszlamológia Magyarországon” címmel cselesen egy általam értékelhetetlen cédulamasszát hordott össze – a magyarországi muszlimok hányattatott sorsáról. Goldzihernek néhány vállveregető közhely s néhány helytelen adat jut (az ember nem érti, hogyha valaki ennyire hadilábon áll az adatokkal, akkor miért nem hagyja őket a csudába. Néhány példa: Vámbéryt nem 1870-ben, hanem 1865. júl. 21-én nevezték ki az egyetemre tanárnak; Goldziher pedig még érettségije előtt 1865-től rendkívüli hallgatóként beiratkozhatott az egyetemre, s 1868-ban leérettségizett, a közben lehallgatott 2,5 év rendkívüli időszakából beszámítanak egy évet, s így az 1868–9 tanévben már másodéves filozopter; a legsúlyosabb hiba, ami túlnő a pusztá adatelíráson, s érinti a fenti „Goldziher-jelenség” lényegét, az az, miszerint 1874-től nyilvános rendes tanárként oktatott volna az egyetemen. Tudjuk, hogy csupán Hatala Péter nyugdíjaztatása után, 1905-ben nevezték őt ki, s közben harminc évig egészen más teendőket látott el). A most kiadott könyvvel kapcsolatban pedig néhány álláspont „ismertetése” hangzik el az iszlám keletkezéséről. Amellett, hogy Goldziher könyvének nem ez a tárgya, a felhozott „vélemények” relevanciáját úgy érzékeltethetném, hogy ha mondjuk valaki az 1848–1849. évi szabadságharcról akarna írni, s egyenrangú forrásokként, vagy szakirodalomként felhozna, mondjuk, Kossuth beszédeit, Mód Aladár „Négyszáz év küzdelmét”, Illyés Petőfi könyvét és a saját családi emlékeit. Körülbelül ennyi is lenne az utószó kapcsolata Goldziherhez és a magyar iszlámtudományhoz.

b) *Jegyzetek.* E jegyzeteknek egy funkcióját ismerném el, azt nevezetesen: hogyan nem szabad dolgozni, s itt bizony felvetődik az a kérdés, hogyan juthat el valaki a tudománytól ennyire érintetlenül az érettségien keresztül az egyetemi diplomáig és a (hangsúlyozott) doktorátusig. Quis custodiet custodes? Szilágyi János György írt az Antik Tanulmányok egyik számában kimerítően – egy Auctores latini kiadvány kapcsán – a klasszika-filológia siralmas magyarországi helyzetéről. E jegyzetek azt sugallják, hogy a klasszika-filológiában paradicsomi állapotok vannak.

Mindenekelőtt a jegyzetelés módszere. Ebben a vonatkozásban alighanem egyedülálló produkcióról van szó. *Az iszlám* eredetileg is „tudományos népszerűsítő” műnek készült kevés jegyzettel, s lényegében az olvasmányos, minden tudományos szakzsargontól, és hókuszpókusztól ment szöveget az akkori művelt olvasó minden további nélkül megértette. Ma annyiban változott a helyzet, hogy az akkor még a „műveltebb közönségtől” értett latin (továbbá angol és francia) szövegeket le kell fordítani, továbbá néhány – Goldziher korában szintén magától értetődő – nevet és fogalmat *szerkesztői jegyzetben elkülönítve* meg kellett volna magyarázni. Hasznos lett volna még a gyors eligazodás végett egy név- és tárgyindex. Az eredeti kötetben ez nem szerepel, ám ott található egy nagyon részletes, a szöveget szinte oldalra fölbontó tartalomjegyzék, ami az indexet próbálta pótolni. A jelen kiadás közli ugyan a részletes tartalomjegyzéket (pp. 491–505) – ám lapszámozás nélkül. Ennél ostobább dolgot nehéz kitalálni! Hogyan készültek a jegyzetek? A Jegyzetek eligazító figyelmeztetésében azt találjuk, hogy „A jegyzeteket G. I. *Az iszlám* . . . 1881, és uő. *Előadások az iszlámról* . . . 1912. című munkák felhasználásával készítettük el”. Ez a módszer először is felháborító, másodsor nem igaz. Felháborító, mert hogy jön valaki ahhoz, hogy egy szövegkiadás feladata során belenyúljon az eredeti szövegbe (ezt a külön szöveg, vagy megjegyzés legmondosabb elkülönítésével szabad, erről pedig, mint látni fogjuk, itt szó sincs), másodsor pedig nem igaz, mert egyrészt az *Előadások az iszlámról* anyagát a szerkesztő alig használta föl, s azt is rosszul, másrészt – s ez a nagyobb baj – a legheterogénebb és fölöttébb kétes értékű későbbi anyagokat is „beledolgozta”. Ezek túlnyomó része vagy nem vág a szöveghez, vagy hibás, ám – s ez a legmegengedhetlenebb – teljesen elmosódik Goldziher és a „kiegészítő” szövege között a határ. Erre néhány típuspélda: 569. o. l.j.: „Reland De religione Mohammedica című, 1705-ben kiadott művében a szerző idézi . . .” A sajátos parafrázisból az derül ki, hogy Goldziher Reland már

1705-ben idézte! Vagy: 575. o. 9. j.: „A szerző véleménye szerint a vallásnak az épülethez való hasonlítása a koránban és a hagyományban gyakorta előforduló felfogás, pl. IX. szúra 110. vers. A szerző megjegyzi, hogy ő »öt dologra van építve« kifejezéssel fordította le.” Vajon Goldziher kérhette őt föl, hogy – nehezen fejezvé ki magát – tolmácsolja az ő szavait?! Ugyanebben a jegyzetben Goldziher magyar szakkifejezéseit „kiegészíti” arabul. Itt pl. a „böjt” *szaum*, vagy *szijám* terminus technicus helyett *urudzs*-ot mond. „Aki nem tud arabusul, ne beszéljen arabusul!” És itt a képtelen és minősíthetetlen „kiegészítések” tömegét megpróbáljuk néhány típussal érzékeltetni.

1. „Aki nem tud arabusul...” A felhozott példák azt bizonyítják, hogy „szakemberünk” nemcsak arabul, de más nyelven sem tud. A különböző idegen nyelvű szövegek fordításai szinte mind felhasználhatatlanok, s gyakran nemcsak az a bajuk, hogy még az ellenkezőjük sem igaz, hanem nyelvtanukat és értelmüket tekintve nem magyar szövegek. Néhány példa: Goldziher az első fejezetben (1881 kiadás: p. 30., jelen kiadás: p. 40) idézi Cicerót: „*Iustitiae primum munus est ut ne cui quis noceat nisi lacessitus injuria.*” A szerkesztő fordítása szerint: „... nem igazság az, hogy aki először vét, nem hívja ki a jogtalanságot...” Ennek talán nem is az a baja, hogy semmi köze az eredetihez, hanem az, hogy nincs semmi értelme. A helyes fordítás: „Az igazság első kötelessége (első elve), hogy senki ne árton senkinek, hacsak nem a jogtalanságtól üzelve.” (Vagyis csak akkor árthatok, ha nekem ártottak). Ezek után idézi Goldziher a jegyzetben az erre reflektáló Szent Ambrus álláspontját: „*Sed primum ipsum quod putant philosophi iustitiae munus apud nos excluditur. Dicunt enim illi, eam primum esse iustitiae formam, ut nemini quis noceat nisi lacessitus injuria, quod Evangelii auctoritate vacatur; vult enim Scriptura ut sit in nobis spiritus Filii hominis, qui venit conferre gratiam, non inferre injuriam.*” A szöveg „gondozójának” ferdítését és a helyes fordítást szemléltetéképpen érdemes egymás mellett közölni:

A „custos” ferdítése

„... hanem az igazság filozófiájának feladata először magát megtisztítani, s mellettünk megtartóztatni. Az igazság formája az, hogy senki se vétkezzen, ami jogtalanságot vonna maga után, ami az evangélium hitelességét megszüntetné, mivel az írás azt akarja, hogy a mi emberi lelkünkbe a kegyelem jöjjön be, és ne a jogtalanság férközzön be...”

A fordítás

„Ám azt, amit a filozófusok úgy vélnek, hogy az igazság első kötelessége (első elve), azt mi nem fogadjuk el. Ők ugyanis azt mondják: az igazság első formája (ideája) az, hogy senki ne árton senkinek, hacsak nem a jogtalanságtól üzelve, ami (azonban) híjával van az Evangélium tekintélyének; az írás ugyanis azt akarja, hogy bennünk az ember Fiának (ti. Jézusnak) a lelke legyen, aki (azért) jött, hogy egyetértést hirdessen, s nem azért, hogy jogtalanságot támasszon.”

Régi meggyőződésem, hogy egy tudatlanság nagyon sok másikat takar: itt is a latin nyelv elemi nem-tudása azt is elárulta, hogy a kereszténység elemi tanításait sem ismeri. Ám még ennél súlyosabb vétségnek tartom, hogy egy másik borzalmas „fordításból” arra lehet következtetni, hogy nem szereti tárgyát, az iszlámot sem, s kész a szöveg ellenkezőjét fordítani, az iszlám rossz híre keltése végett. Nézzük meg az 569. o. 1. jegyzetét, először persze ismét a latin textussal: „... *laudabile studium mihi videtur mendacis obicem ponere et religionem longe lateque diffusam unucuique qui volet conspicendam exhibere, non fucatum, non obiectam maledicentiae vel errorum nebulis, sed ita uti docetur in tempus et scholis Mohammedicis*’ Nos! Az érvényességét sok tekintetben ma sem vesztett szöveg szerzője a híres polihisztor Adrianus Relandus (megh. 1718), az utrechti egyetem orientalista professzora. Munkájának, a *De religione Mohammedica*-nak korabeli jelentőségét éppen az adta (eredetileg megjelent 1706-ben, s jelentősége miatt 1717-ben másodszer is kiadták), hogy az első részében az iszlámot saját önreflexiójában mutatta be (arabul és latinul), a második részében pedig az iszlámról szelvében elterjedt hamis közhelyeket próbálta eloszlatni. Ezt fogalmazza meg programszerűen a fenti idézet. Mi marad a „fordításban” Reland nemes hitvallásából?

Ferdítés

„A dicséretes oktatást látva nekem feltűnt, hogy a hazugságait és a vallás messze kiterjedő egységét milyen feltűnően akarja bizonyítani, úgymint a nem leplezett és nem titkolt gyalázkodásait, akár ködös tévelygéseit mint igazat oktatja a mohamedán templomokban és iskolákban . . .”

Fordítás

„. . . dicséretes törekvésnek tartom a hazugságoknak gátat vetni, és aki (egy) szerteszert elterjedt vallást bárkinek szemléletesen be akar mutatni, az ne elkendőzve, ne a gyalázkodás avagy a tévedések felhőibe rejtve (tegye), hanem úgy, ahogy a mohamedán templomokban és iskolákban oktatják.”

Helyhiány miatt le kell mondanom a hasonló gimnáziumi szintű szövegelemzésekről. Lakonikusan csak azt állapíthatom meg, hogy minden fordítás (már amit lefordított, az eredeti számos idézetét ugyanis nemes egyszerűséggel elhagyta) rossz. Aki bosszankodni vagy nevetni akar, annak mint különleges csemegékre felhívom a figyelmét az első fejezet mottójára (p. 543. lj., ahol az eredetinek megközelítően az ellenkezőjét olvassuk), a második fejezet Renan idézetére (551. o. 2. j., ahol is a fordításnak semmi köze nincs az eredetihez), a 4. fejezet Chateaubriand-idézetére (562. o. 1. j., ahol ugyanez a helyzet), vagy az ötödik fejezet Byron-idézetére (564. o. 1–2 j., ahol is pl. a második idézetben a „Hark!”: „hallga!” imperativust személynévként látjuk viszont, vagy a „hitvallás” formulája: „Nincs más isten, csak Allah!” holmi politeista istenkáromlássá válik, vagyis a fordításban így szerepel: „Nincs jobb Allahnál!”) stb.

2. „Ne szennyezzük vizeinket.” E velős jellemzés arra céloz, hogy Goldziher tömör, pontos és érthető jegyzeteibe történt operáció egészen meglepő végtermékeket eredményezett. Helyszűke miatt megint csak néhány példa ezekből:

a. Goldziher a *gázi* (participium praesens, vagy nomen agentis, jelentése: „rablóportyát, háborút, razziát indító”) jelentéséhez jegyzetben megjegyzi: eredeti kiadás: 32. o. 1. j. „(Részesülő alak ebből: gaza-gazuá-t indítani)”. (Eredeti kiadás: 32. o.) A főszöveggel együtt szerves, érthető, tömör jegyzet. Mit találunk Goldziher késői tolmácsánál? 547. o. 21. o.: „A szerző állítása szerint részesülő alak: „gaza^c, gazu^cat” azaz valamit megindítani jelentés volt.” Ki hinné, hogy egy nyúl farknyi mondatocskában ennyi melléfogás elfér? Először is egy szótári jelentés nem szerzői vélemény dolga (Goldziher nem is ezt mondja), másodsor az ominózus szócsoport radikálisai: gzw, vagyis nincs köztük ^c(cayn); harmadszor a *gaza* ige jelentése nem „valamit megindítani”, hanem *gazwa*-t, tehát „rablóportyát, stb. megindítani”.

Goldziher jegyzete (ered. kiad. : p. 118. 2. j. Al-Navavi kommentárja: Syria és Irak meghódítása után ugyanis gazdag szülőtermeléssel bíró vidék lakosai tértek át az iszlámra, s ezek igen könnyen áthágták a prófétának a borivásra vonatkozó tilalmát.

„Javitott” jegyzet (551. o. 4)

A szerző megjegyzése szerint An-Navavi kommentárjának megírásának idején már Szíria és Irak meghódítása befejeződött, ahol gazdag szülőtermő vidékek lakosai tértek át az iszlámra, s ezek könnyen áthágták a prófétának a borivásra vonatkozó tilalmát.

Goldziher tehát közli egy (késői) kommentátor megjegyzését. A szerkesztő úgy érezte, össze kell kapcsolni a kommentátort a kommentárral. Így jött létre az a képtelenség, hogy az a.H.676/i.sz. 1277–8 évben meghalt an-Nawawi idején már befejeződött Szíria és Irak meghódítása, ami legalább hat évszázaddal korábban: ^cUmar kalifa (634–644) idején történt. És mindez „A szerző megjegyzése szerint” lenne! Az embernek eszébe jut, hogy az élő szerzőket – akik pedig védekezhetnek – számos szerzői jogi paragrafus védi, a halott szerzőket pedig semmi ilyesmi!

3. „Kései szittya gazwa-k a tudomány berkeiben.” E rosszallást kifejező mottó, hadd valljak nyomban színt, a szerkesztő saját portyái iránti rosszallásomat fejezi ki. Ezt a típusú kalandozást példázza egy egészen elrettentő jegyzet ^cAli-ról – csak Allah tudja, honnan merítette a szerkesztő ezt a sok téves adatot. Ebben az ominózus jegyzetben (552. o. 7. j.) jószerivel nincs helyes információ (sorrendben néhány kirívóbb hiba: a) Hajdar nem perzsa szó; b) ^cAli legkisebbik fia nem Mahaszan, hanem Muhszin; c) nem ^cÁ'isa hiusítja meg az utódlását, nála lényegesen jelentősebb ellenzői voltak

^cAlinak; d) akit is nem 655-ben, hanem 656. jún. 24-én kiáltották ki kalifának; e) Mu^cáwiya és ^cAlí között nem volt 90 kisebb csata, ellenben lezajlott a szektaképződés és egyebek szempontjából oly fontos Sziffin-i csata –végső összecsapás: 657. júl. 26.; f.) harcedzett türelmemet leginkább az kezdte ki, miszerint Mu^cáwiya ölte volna meg orozva ^cAlí-t. Ismeretes, hogy ^cAlí egy kháridzsita bosszújának esett áldozatul; g) mégpedig nem 660-ban, hanem 661. január 24-én. g) a kései süita hagyomány apokrif szövegeit (^cAlí száz mondata” stb.) autentikus műveknek tartja. Végül pedig mindezt megint csak Goldziher nevének áruvédjegyével látja el, a jegyzet végén utalva az „Előadások az iszlámról” 241–244. oldalaira, ahol is természetesen egészen másról van szó.

4. „Ments meg isten a barátaimtól, az ellenségeimmel elbánok magam is.” Ezúttal Goldziher rövid forrásutalásainak bibliográfiai kiegészítéseiről van szó, amit ismét csak jó, ha nem minősítünk. Így pl. mikor Goldziher Maqrízi: al Khatat c. történeti és földrajzi munkájára utal (Goldziher az a.H.1270/i.sz. 1854 évi Búláq-i kiadást használta), azt a szerkesztő valami megmagyarázhatatlan oknál fogva al-Bukhári munkájának tartja, ami enyhén szólva, más (ld. ugyanígy 557. o. 13, 558. o. 20, 24. j.). Vagy: al-Muszlim hagyománygyűjteményét is L. Krehl adta volna ki, mint al-Bukhári-ét (Goldziher az előbbire an-Nawawí által kommentált kairói kiadást használta, al-Qáhira 1284/1867–8).

Egyéb baklövés-típusok bemutatásáról most már kényszerűen lemondva (van ui. még egy érdekes „ürben csellengő” jegyzettípusa a szerkesztőnek, amely nem tartozik sehová: pl. 557. o. 14. j.; 556. o. 8. j., stb.), még két megjegyzés, ami viszont magát a *szöveget* is érinti.

Itt van az örökös átírási probléma. A népszerű átírás esetében óhatatlanul kompromisszumokra kényszerül az ember, ám a még értelmes kompromisszum ezúttal sem egyenlő a tudatlansággal. Goldziher átírása nem okoz nyomdai problémákat, viszont minden szakember azonosítani tudja, hogy mi mit jelöl. A szöveg gondozója ezúttal is megengedhetetlen módon nyúlt bele Goldziher szövegébe. Először a hosszú hangzókat (a mai *török* írás hatására?, de hát az arab az nem török!) megrövidítette, ami az arab nyelv struktúráját tekintve képtelenség. Hogy csak egy képtelenségre utaljak magában a szövegben: az 573. o. 2. jegyzet azt mondja: „Az eredeti arab szövegben a szándék tbsz. alakja „nijjat”, így „szándékok” szerepel.” Goldzihernél (389. o. 3. j.): „Az eredetiben többesszám: *nijját* = szándékok, intentiók.” A lényeg az, hogy az egyesszámú *nijja(t)* alak többesszámú alakját éppen a *a* megnyújtása képzí: *nijját*. A másik hiba az arab *kh* hang *h*-vá „egyszerűsítése”. Így jönnek létre az olyan baklövések, hogy *khulafá* („kalifák”) helyett *hulafá* („szövetségesek”) lesz, vagy a *khamr* = „bor” helyett *hamr*, ami a *hamara* ige nomen actionis-a és „megnyírást”, „megnyúzást” jelent. Néha aztán a „szöveggondozó” elfelejti „megnyúzni” a hosszú hangzókat, s olyankor egy sorban találunk kétféle átírást, mint pl. 254. o. 20. sor: *ribát* (helyes); *ribát* (helytelen).

Quis custodiet custodes? Lehet, hogy tényleg rossz az oktatási rendszerünk, a szelektálással együtt?

Rövid kritikai szemlénket azzal – az ismételt a Magvető Kiadónak kijáró elismeréssel fejezhetjük be –, hogy át kellett törni az egyik legnagyobb tudósunk körül kialakult bűvös kört, s az úttöréssel együtt járó hibákkal együtt úgy üdvözölhetjük a könyvet, hogy: vivat sequens!